

ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՀԵԱԳՈՅԸ ՕՐԻՆԱԿԷ ՄԸ

Պարխի Աղդ. Մատենադարանի հայերէն ձեռագիրներէն Anc. fonds arm. N° 44 թուահամարը կրող Տօնականը, որմէ հատուած մը հրատարակեցինք « Բանասէր »-ի անցեալ համարին մէջ (եր. 118—124). Խորենացիի Պատմութեան ուսումնասիրութեան համար շատ կարեւոր ուրիշ հատուած մըն ալ ունի հետեւեալ վերնագրով. « Ի Մովսէսէ՛ Քերթողահաւըն Պատմութենէ Վասն Կոստանդիանոսի Մեծի Թագաւորին : »

Հատուածը կսկսի յիշեալ Տօնականի 455 ա թղթէն եւ կը վերջանայ 456 ք թղթով :

Բովանդակութիւնը կը համապատասխանէ Մ. Խորենացիի Պատմութեան Բ գիրք եւ ձգ—ձք գլուխներուն . բայց ա՛յնքան տարբեր բնագիր մըն է , որ գրեթէ անճանաչելի է . միայն թղ. 455 ա-ք մօտաւոր նմանութիւն ունի Խորենացիի Պատմութեան գիրք Բ, գլ. ձգ-ին :

Այս ձեռագրին վրայ ուշադրութիւնս հրաւիրողն եղած է հայերէնագէտ Ուսուցչապետն պ. Ֆրեսերիկ Կոնիքեար, որու հետ լաւ մը քննելով եւ խորհրդակցելով սա ևղրակացութեան յանդեցանք, թէ այս հատուածը Մ. Խորենացիի Պատմութեան ամենահին ձեռագիրներէն մէկէն օրինակուած է , եւ թէ կը ներկայացնէ յիշեալ պատմագրութեան նախնական խմբագրութեան շատ քիչ փոփոխուած մէկ կտորը :

Կ. Յ. Բ.

Յայնժամ եկն Տրդատ ի Հայս եւ առ զԹագաւորութին իւր եւ հաւտատեցաւ տէրութին , առաքէ զՍմբատ ասպետ ածել զԿոյսն Աշխէն ըզդուստը Աշխադարայ իւր ի կնուծի . եւ ո՛չ ինչ նուազ էր Կոյսն արքային հասակի , եւ հրամայեաց զրել զնա Ա.(ր)չակունի եւ զգեցուցանել ծիրանիս եւ թագ կապեալ զի հարսնասցի արքայի . յորոց եղեւ որդի Խոսրով ո՛չ նման ծնաւդացն :

*) Ընդ այն աւուրս փեսայացուցանէ զԿոստանդիանոս 'ի դուստր իւր, Մարսինիանա , ի Նիկովիոյայ , զորդի Կոստա եւ Հեղինեի : Այս Կոստանդիանոս բարեկամացեալ 'ի հարսանիս ընդ Տրդատայ մեր Թագաւորին : Յետ ամաց մեռաւ Կոստա աւրքայ Հոսովմայ . փոխանակ նորա առաքէ զորդին . եւ զիւր որդեացեալն զԿոստանդիանոս : Եւ Կոստանդիանոս մինչ-

*) Թղ. 455 ք :

դեռ կեսար էր, մարտեալ 'ի մարտ պատերազմի եւ արամութիւնն ջնջեալ, երեւեցաւ նմա խաչ աստեղեայ երկնից պարունակեալ գրով եւ տաէ. Այստեղ յաղթեալ Զոր արարեալ զձեռ խաչին եւ յառաջըրեալ պատերազմացն յաղթեաց: Բայց յետոյ հրապուրեալ 'ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմիւնայ 'ի դատերէն Դեոկլիտիանոսի. յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ եւ դքսազումս արար վկայս որք վկայեցան ի կոչումն վկայութեւ: Եւ ինքն Կոստանդիանոս պատուհասեալ ի Տէ յիշտիանդական բորոտութեն, բոլոր մարմինն ընկալաւ զտապականութի վրան համարձակութե նորա ի վերայ Քրիստոփնից. զոր ոչ կարացին արիողան կախարդքն բժշկել եւ մարսիկեան բժիշկքն: Յաղաքս որոյ առաքեաց առ Տրդատ առաքել նմա գիւթս եւ կախարդս 'ի Պարսից եւ 'ի Հնդկաց: Սակայն եւ ոչ հասին նմա յազոռս: Զոր եւ քորովք հրամայեցին 'ի գիւաց խրատուէ. բազմութիւնք աղայոց զէնուլ յաւազան եւ ջերմ արեամբ լուանալ զինքն եւ ողջանալ Որոյ լուեալ զլախն մանկանցն հանգերձ մարցն կականմամբ, մարդասիրեաց զնոցայն լաւ համարեալ զկեանս յան զիւրն: Յաղաքս որոյ զփոխաբէնն ընդունի յԱյ, յանջրդական քարոզութեցն, յառաքելական քարոզութիւնէ հանգերձ լուացմամբ կենսատու առաջանաւն, առնուլ հրամանս որբի ի բորոտութենէն եւ ի մեղաց 'ի ձեռն Սեղբեստրոսի Հռովմայ հայրապետին որ 'ի նմանէ հալածեալ էր եւ թաքուցեալ ի Սերապարին Երբինն: Յորմէ աշակերտեցաւ եւ մկրտեցաւ եւ սրբեցաւ: Եւ զպիղծ թագաւորսն բառնալով եւ ջնջելով որպէս ուսուցանէ Ագաթանգեղոս:

Եւ յեռ աշխարհիկ առաքեալ զմայր իւր յԵմ, խնդրել զպատուական վայտ սր խաչին հանգերձ հինգ բեւեռաւքն, ի ձեռն Յուդայի որ եւ հաստաց եւ մկրտեցաւ 'ի ձեռն սքանչելեացն որ եւ նա եպիսկոպոս ձեռնադրեցաւ Եմի 'ի նոյն հայրապետէն Հռովմայ: Ի բառնալն Այ զթողաւորսն ամենայն յերեսաց Կոստանդիանոսի *) Դեոկլիտիանոսի լցեալ քսան ամ սատակեցաւ ի Դուզմասիայ, Մաքսիմիանոս չար մահուամբ սպանաւ: Եւ որպի նորա Մաքսիմեան, արար հալածումն Քրիստոփնից, եւ ինքն պղծութեւ եւ դիւանուէր պաշտամար վարէր, եւ կարծէր այնու յաղթել Կոստանդիանոսի: Եւ գործեաց կամուրջ նաւուք 'ի Տիբերիս դեռ եւ կամէր անցանել ինքն եւ զաւուր: Յանկարծակի շարմեցաւ եւ ընկիւղեցաւ* ինքն եւ զաւուր իւր եւ մեռան 'ի ջուրն որպէս Փարաոփն:

Յայնժամ թագաւորն Կոստանդիանոս հրամայեաց զլազորութեւն իւրն զորոյմէ 'ի կապերտակի, որպէս թե ունիցի յաջոյ ձեռին գիտչն: Եւ մտեալ 'ի Հռովմն հրամայեաց յամենայն նշանաւոր տեղիս կանգնել զսր խաչն յաղթութեալն: Իսկ միւս Մաքսիմիանոս յԱրեւելոս գաղտ 'ի տեղի միոջ բնակեալ էր բազում զաւուրք: Եւ իսկոյն հասին նմա դատաս.

*) Թղ. 436 ա:

* Նոր յաւելումք:

տանք Այ. զի ամենայն մարմինք նորա աներևոյթ հրով այլէր եւ խեղապատուղ (աշխպես) եղին ուժգնապէս, եւ երկոքին աչքն 'ի դուս ոտս հանաւ Եւ մինչդեռ ոգին առ իւրն էր խոստովան լինէր Տն մերոյ եւ խընդրէր մահ եւ այնպէս մեռաւ : Իսկ զԼիկիանէս մեծարեաց Կոստանդիանոս, եւ ետ զղքոյր իւր նմա 'ի կնուծի ոչ համամայր. ծիրանեաւք եւ պսակաւ զարդարեաց զնա եւ արքայ յԱրեւելս կացուցանէր : Բայց զոր Ածային բան առ Երբայեցիսն անհնարին համարեալ զչարութենն սովորութեն : Ինձու փոխեալ զխայտութիին եւ կամ Հնդկի զսեւութի. եւ առն ամպարչտի զբարս իւր : Նոյնպէս եւ աստ յանաւրէն Լիկիանէսն երեւի. հախ 'ի հաւատան ապա 'ի դործսն : Յարոյց հալածանս եկեղեցոյ եւ նենդութի դալտնի ընդ Կոստանդիանոսի : Եւս եւս բազում չարիս եցոյց որ ընդ իրով իշխանութեւ. ցանկութեւ եւ դարչելի ալեւոր, ներկածոյ ունեւով զհերսն. որ եւ զկին իւր 'ի մեծ նեղութի արկ յաղագս երանելոյն Գլաթիւռեա : Վասն որոյ սպան զսրն Բարսեղիոս Ամասիա Պոնտացոյ եպիսկոպոս : Եւ իբրեւ յայանեցաւ դաւն եւ զիտացեալ եթեւ լուռ ոչ լինի Կոստանդին, մատնեաց Ած 'ի ձեռս նորա զԼիկիանէս. որ եւ խնայեալ որպէս 'ի ծերունի եւ 'ի քեռայր իւր : Ետ տանել զնա երկաթի կապանաւք ի մետաղս 'ի Գաղիոս զի աղաւթեսցէ առ Ած որում մեղաւ թերեւս քոցէ ողորմութի ի նմանէ : Եւ ինքն հանդերձ որդւովքն իւրովք հաստատէր զթագաւորութիւն (ֆերեւալ թառ) ուղղութեւ եւ ուղղափառ (ֆերեւալ թառ) հաւատովք. եւ ոչ պարտ վարկոցեալ ի Հոռով*) դաւնալ. այլ 'ի Բիւղանճիոն տնցեալ հաստատէր զարքունիսն յանջրդական իմն տեսութեոյ. հրամայեաց գերատայածառ շինուածս առնել, հինգպատիկ առաւել մեծացուցանէ մեծն Կոստանդիանոս. ամենապատիկ յաւրինեալ զնա հրաշիւք, զի ոչ այլ մեծ ինչ կայր ձեռնարկութի, եւ անուանեաց զնա Նոր Հոռովմ Բայց աշխարհն յանուռն նորա կոչելն զնա Կոստանդիանու քաղաք :

